

моделей для дослідження соціального капіталу аграрної сфери справедливо було б зазначити, що на нашу думку та думку більшості фахівців, необхідно схилитися до застосування потужного математичного апарату. Він може бути адаптований з фізичних чи матеріальних моделей. Це пов'язано з тим, що соціальний

капітал можна представити як якості матеріально-фізичної моделі, яка буде передавати процеси що відбуваються всередині та зможе бути розрахована та оцінена, що дозволить побудувати прогнозні значення, що є перспективним в дослідженнях соціального капіталу аграрної сфери.

1. Корецкая И.М. *Экономико-математические модели: тексты лекций*. Оренбург, 2009. 94 с.
2. Чорна О.Є., Шипіцина Г.А. Використання економіко-математичних моделей у процесі управління капіталом підприємства. *Бізнесінформ*. № 4. 2012. С. 46-49.
3. *Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник / За ред. О.Т. Іващука*. Тернопіль. ТНЕУ, 2008. 704 с.
4. Макаренко Т.І. *Моделювання та прогнозування у маркетингу: навч. посібник*. Київ, 2005. 160 с.
5. Грабовецький Б.Є. *Економічне прогнозування і планування: навч. посібник*. Київ, 2003. 188 с.
6. Кузьмин А.М. Метод «Модель Кано». Сайт Центра Креативных Технологий. URL: <http://www.inventech.ru/pub/methods/metod-0022/>
7. Шелобаев С.И. *Математические методы и модели в экономике, финансах, бизнесе: учеб. пособие для вузов*. Москва, 2001. 367 с.
8. Hanneman, Robert A., Mark Riddle. *Introduction to social network methods*. Riverside, CA: University of California, Riverside, 2005. 322 p.
9. Федонюк А.А. Деякі аспекти моделювання соціальних мереж. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2014. № 783. С. 487-496. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2014_783_56
10. Демків О.Б. *Розвиток та основні напрямки мережевого аналізу. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць*. Харків. 2003. С. 161-166.

E-mail: 9264374@gmail.com

УДК 338.24

Хитрова О.А.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту і туризму,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

У статті розглянуто теоретичні аспекти антикризового управління соціально-економічними системами в контексті національного та регіонального рівня. Наведено підходи до його змісту та запропоновано алгоритм управління змінами в соціально-економічних системах. Опрацьовано «метод динамічного нормативу». Введено набір з п'яти показників для оцінки траєкторії розвитку національної та регіональної економіки з позиції дотримання стратегії антикризового управління за умов впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Ключові слова: криза, ранжування, антикризове управління, стратегія, ранг, соціально-економічні системи.

ОСОБЕННОСТИ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ НА НАЦИОНАЛЬНОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЯХ

Хитрова О.А.

В статье рассмотрены теоретические аспекты антикризисного управления социально-экономическими системами в контексте национального и регионального уровня. Приведены подходы к его содержанию и предложены алгоритм управления изменениями в социально-экономических системах. Исследовано «метод динамического норматива». Введено набор из пяти показателей для оценки траектории развития национальной и региональной экономики с позиции соблюдения стратегии антикризисного управления в условиях воздействия глобализационных и интеграционных процессов.

Ключевые слова: кризис, ранжирование, антикризисное управление, стратегия, ранг, социально-экономические системы.

PECULIARITIES OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT BY SOCIAL-ECONOMIC SYSTEMS
AT NATIONAL AND REGIONAL LEVELS

Khytrova O.

This article reveals the theoretical aspects of crisis management of socio-economic systems in the context of national and regional levels. Also, there are some approaches to its content and the change management algorithm in socio-economic system which is based on monitoring the disposition of socio-economic system. If the rank of a system descends, opportunities of resource receipts to the system and opportunities of its counteraction will be limited. In this case, there is a necessity in substantiation and implementation of changes in the system for correction its rank position. Also, in this article is studied the «dynamic method norm» and took in a set of five indicators for determination the trajectory of development of the national and regional economics, , taking into consideration that it's necessary to observe the strategy of crisis management in the conditions of globalization and integration processes.

Keywords: crisis, ranking, crisis management, strategy, rank, socio-economic systems.

Постановка проблеми. В умовах плінного ринкового середовища значна увага приділяється впровадженню антикризового управління соціально-економічними системами на національному та регіональному рівні, як необхідної умови забезпечення фінансової стабільності та конкурентоспроможності. Зовнішні та внутрішні фактори мають постійний вплив, в тому числі негативний, на функціонування соціально-економічних систем, а своєчасне застосування антикризових заходів, дозволить знизити ризик-менеджменту, діагностика кризових явищ нівелює негативні наслідки виникнення фінансової кризи та дозволяє державі та регіону розвиватися або виживати у швидкозмінному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому, у зарубіжних і вітчизняних наукових працях А. Богданова, Д. Белла, А. Гальчинського, В. Новицького, М. Пірена Г.Спенсера, Ф. Уебстера А. Філіпенка, С. Ханта, А. Чернявського значна увага приділена розгляду антикризового управління та тенденцій розвитку соціально-економічних систем в умовах глобалізації. Однак, попри значний інтерес науковців розгляд даної проблеми у розрізі активізації та використання механізму антикризового управління соціально-економічними системами на державному та регіональному рівні залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних основ антикризового управління та розробка рекомендації щодо мінімізації кризових ситуацій в соціально-економічних системах на національному та регіональному рівні в умовах глобалізації та інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час в економічній науці були поширені погляди щодо концепції саморегульованості національної економіки, вважалось, що національна економічна система не потребує постійного й систематичного управління спрямованого на упередження розвитку кризових явищ і подолання наслідків тих негативних явищ або процесів, які вже відбулися. Проте вже починаючи з другої половини ХХ ст. термін «антикризове управління» починає частіше вживатися для позначення особливого виду управлінської діяльності.

Однак дотепер концепцію «антикризового управління» не можна вважати сформованою. Дискусійним насамперед залишається змістове наповнення цієї категорії. Якщо проаналізувати погляди окремих учених на сутність антикризового управління, то можна виокремити три різні підходи. Перший підхід базується на необхідності в будь-якому управлінні враховувати ненульову ймовірність розвитку кризових явищ і ситуацій [1, с. 28; 2, с. 20]. Його прихильники, здебіль-

шого учені з розвинених країн, вважають, що будь-яке управління соціально-економічною системою повинно бути певною мірою антикризовим у сенсі готовності до упередження негативних процесів і тенденцій, спроможних спричинити кризові ситуації. Однак не враховують того що в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів потрібна не готовність до протидії негативним тенденціям, а постійна робота, спрямована на недопущення їх розвитку.

Другий підхід передбачає епізодичність (тимчасовість) антикризового управління, його застосування лише у разі виникнення в керованій соціально-економічній системі, здебільшого системі мікрорівня, кризових явищ [3, с. 233-234]. У сучасному динамічному світі, зі складною архітектурою зв'язків, впливів, взаємодій на різних рівнях існування такого управління, яке б повністю виключало розвиток кризових явищ, видається малоімовірним. Отже, зміст антикризового управління полягає не тільки в тому, щоб упередити розвиток кризових явищ, а й подолати їх наслідки, якщо вони вже настали, а також вивести систему з кризового стану, якщо вона до нього потрапила. Обмеженість подолання наслідків кризи, безперечно, є недоліком цього підходу, однак його можна використовувати як доповнювальний до першого.

Третій підхід до змісту антикризового управління умовно можна назвати «комбінованим», оскільки він тією чи іншою мірою поєднує два описані підходи. Фахівці які його представляють, лише дещо розширюють часові межі його дії, розділяючи антикризове управління на попереджувальне (превентивне, проактивне) і кризове (стабілізаційне, реактивне). Перше ефективне тоді, коли негативні тенденції лише зароджуються (у літературі така ситуація називається «поява слабких сигналів кризи») [4, с. 25-33]. Однак – за умов глобалізації та високої динамічності взаємодії між соціально-економічними системами антикризовий тиск зумовлює «слабкі» або «надслабкі» сигнали кризи постійними, а тому попереджувальна складова має діяти постійно.

Внаслідок зростання інтенсивності обміну всередині соціально-економічних систем, а також обміну між ними та зовнішнім середовищем кризові явища часто накладаються одне на одне, а тому в сукупності діють безперервно. Це зумовлює зміну характеру управління соціально-економічними системами. За сучасних умов «звичайний режим» функціонування соціально-економічної системи будь-якого рівня передбачає існування потенційних загроз на різних часових горизонтах і зародження різноманітних процесів і явищ, які можуть з часом перерости у кризові.

За умов інтеграції та глобалізації швидкість змін і появи загроз зростає настільки, що суб'єкти управління не встигатимуть долати їх наслідки, якщо не будуватимуть управлінський процес так, щоб передбачити можливість виникнення негативних явищ у майбутньому і нейтралізувати або мінімізувати їх ще на етапі зародження. В ідеалі управлінський процес має бути побудований так, щоб постійно упереджувати й унеможливити зародження негативних для розвитку об'єкта управління явищ і процесів, але якщо кризові явища все ж настають, – максимально швидко позбутися їх наслідків. Отже, комбінований підхід до антикризового управління є найбільш ефективним. У цьому разі мова йдеться про формування нової управлінської парадигми інтегральної протидії кризовим явищам і нейтралізації передумов їх виникнення.

Передумови для створення нової концепції антикризового управління сформувалися в межах теорії конкуренції на основі переваг ресурсів, засновником якої вважають С. Ханта [5, с. 255-256] (R-A теорія, resource-advantage theory). С. Хант вважав, що високих фінансових результатів не можна досягти без переваг у перерозподілі ресурсів, які отримує компанія, функціонуючи на ринку. Цей підхід можна застосовувати для обґрунтування необхідності антикризового управління як постійної та інтегральної протидії кризовим явищам і чинникам, що їх породжують.

Використовуючи R-A теорію, будь-яку ринкову систему можна представити як множину ранжованих позицій $\alpha, \beta, \gamma \dots \omega$, кожна з яких характеризується своїм набором доступу до ресурсів, споживачів, посередників, фінансових, інформаційних та інших інститутів. У сукупності такий набір доступів і визначає частку загального обсягу ресурсів (у тому числі фінансових доходів), яку може отримати той чи інший суб'єкт економічних відносин, діючи на певному ринку. Введення ранжованих позицій як дискретного набору є певним спрощенням, що дає змогу визначати конкурентні позиції методом порівняння з іншими конкурентами чи еталоном.

Оскільки в умовах інтеграції та глобалізації соціально-економічні системи постійно зазнають кризового тиску для забезпечення протидії необхідна певна модель їх розвитку яка має бути гнучкою, враховувати зміни в глобальній диспозиції країн світу щодо перерозподілу сировинних, товарних, фінансових (особливо інвестиційних), трудових та інших ресурсів. В цьому контексті предмета дослідження важливою для антикризового управління ознакою суб'єктів конкурентних відносин є масштаби соціально-економічних систем, які конкурують.

Найпоширенішим за критерієм масштабу є їх поділ на мікрорівень (рівень підприємств і привітряних до них суб'єктів господарювання) і макрорівень (рівень соціально-економічних систем національного рівня) [6, с. 25-26]. Дещо менш поширеним є виокремлення мезорівня конкуренції, на якому конкуренти соціально-економічними системами є регіони [7, с. 77-78]. Своєю чергою, регіони конкуренти можуть належати до однієї або до різних національних соціально-економічних систем: у першому випадку йдеться про внутрішньодержавну міжрегіональну, у другому – про міжнародну міжрегіональну конкуренцію.

Отже, виходячи з вище проаналізованих концепцій слід зазначити, що антикризове управління соціально-

економічними системами, зокрема національного та регіонального рівнів в умовах глобального середовища, повинно бути спрямоване на виконання таких завдань: забезпечення такої гнучкості самої системи, яка дасть змогу здобувати високі позиції в системі перерозподілу доходів глобального ринку, що постійно змінюється; проведення популяризації національних (регіональних) інститутів, що у свою чергу забезпечить їх високу привабливість у порівнянні з іншими соціально-економічними системами інших країн та регіонів.

Ці завдання антикризового управління регіонального та національного рівнів взаємопов'язані. Якщо соціально-економічна система посідає високі позиції в системі перерозподілу доходів глобального ринку, то її інститути є ефективними, а отже, привабливими порівняно з іншими країнами. Це забезпечує збільшення мобільних факторів виробництва за рахунок припливу з інших країн (насамперед, інвестицій і знань). Зростання концентрації мобільних факторів виробництва в разі їх ефективного поєднання надає можливість країні зміцнити позиції в системі перерозподілу доходів глобального ринку шляхом збільшення частки продукції, що реалізується на глобальному ринку. Завдяки цьому система забезпечується ресурсами необхідними для подолання наслідків кризових явищ і на певний час передумови їх виникнення нівелюються.

У майбутньому зі зміною системи перерозподілу глобального ринку, щоб забезпечити високу рангову позицію, знову необхідними стають зміни у самій системі, якщо тенденція змін негативна, тоді необхідно дослідити чинники, які негативно впливають на розвиток системи і зміни в ній, або ж на її взаємодію з іншими системами, а також доцільно ввести алгоритм управління змінами в соціально-економічній системі, який передбачає два критерії, за якими визначається така необхідність: зниження рангової позиції системи в системі перерозподілу ресурсів і погіршення соціально-економічної динаміки (рис. 1).

Описаний алгоритм базується на моніторингу диспозиції соціально-економічної системи. Якщо ранг системи знижується, це означає, що можливості надходження ресурсів до системи, а, отже, і можливості її протидії негативним явищам, обмежуються. У такому разі постає необхідність обґрунтування та здійснення змін у системі з тим, щоб поліпшити її рангову позицію. Навіть якщо рангова позиція не погіршилася, треба досліджувати динаміку самої системи в порівнянні з минулими періодами.

Усе це зумовлює важливість питання оцінювання ефективності антикризових дій держави. Спроби оцінити ефективність антикризових заходів робили як міжнародні організації [8], так і окремі дослідні установи [9]. Однак показники, які вони для цього використовували, зокрема: індекс економічного стресу (Economic Stress Index – ESI); індекс фінансового стресу (Financial Stress Index – FSI); спред LIBOR-OIS; динаміка ВВП, рівень безробіття та ін., не відображають повною мірою відповідність розвитку керованої системи – у цьому разі національної економіки – антикризовій траєкторії, яка передбачає успішну протидію кризовому тиску в поточному періоді й у майбутньому. Для оцінки такої відповідності найбільш придатним є методичний підхід, який дістав назву «метод дина-

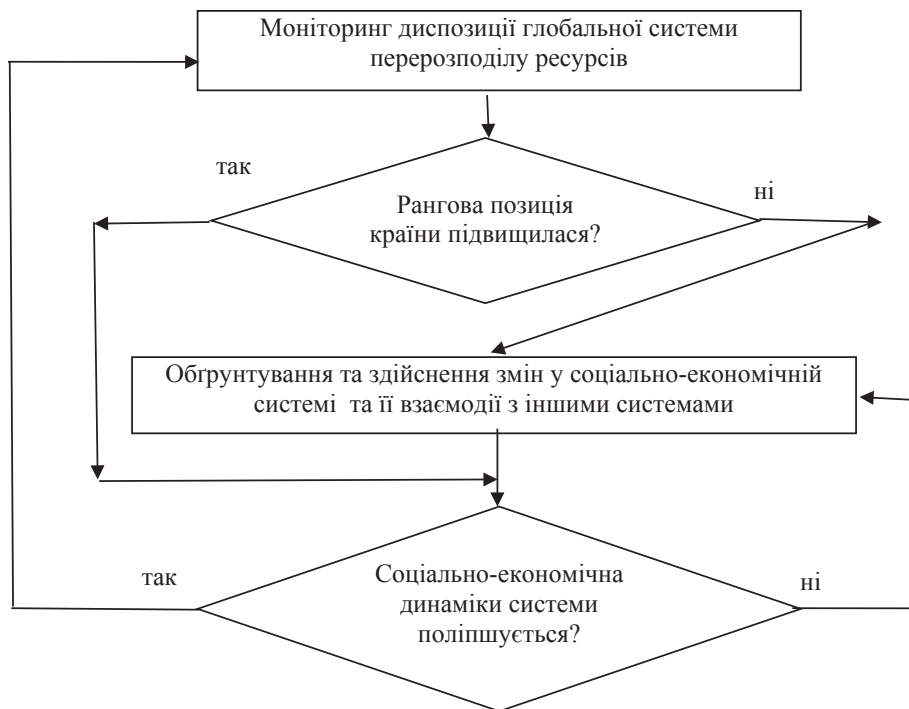

Рис. 1. Послідовність управління змінами в соціально-економічних системах

Джерело: розроблено автором

мічного нормативу» (розроблений І. Сироженим) [10, с. 177-178].

Суть цього методу полягає в тому, що будь-яка соціально-економічна система має траєкторію розвитку, найбільш бажану (ідеальну або нормативну) з позиції суб'єкта управління. Реальна траєкторія еволюції системи може бути більш-менш подібною до ідеальної. Відповідно, ефективність управління обраних стратегій розвитку оцінюється за ступенем подібності: що ближче розвиток системи до ідеальної траєкторії, то вища ефективність реалізованої стратегії антикризового управління, і навпаки.

Щоб оцінити траєкторію розвитку національної та регіональної економіки з позиції дотримання стратегії антикризового управління за умов глобалізації,

доцільно застосувати набір з п'яти показників, а саме:

- експорт продукції (індикатор конкурентної позиції країни та регіону на глобальному ринку), дол. США;

- ВВП (індикатор загальної продуктивності соціально-економічної системи), млн дол. США;

- капітальні інвестиції (індикатор матеріально-ресурсної виробничої бази, млн грн.);

- обсяг ПІІ (індикатор розширення фінансової бази виробництва), млн. дол. США;

- частка зайнятих у економіці (від кількості населення віком понад 15 років) (індикатор людського капіталу соціально-виробничої системи), %.

Ієрархічно впорядкована динаміка зазначених показників наведена в табл. 1.

Таблиця 1. Ієрархічно впорядкована динаміка показників оцінки траєкторії розвитку країни та регіону з позиції відповідності антикризовій стратегії управління в умовах глобалізації*

№ рівня ієрархії показника	Показник	Співвідношення	Інтерпретація співвідношень динаміки показників
1	Експорт продукції X_1	$D(X_1) > D(X_2)$	Зростає частка країни в перерозподілі ресурсів глобального ринку
2	ВВП X_2	$D(X_2) > D(X_3)$	Підвищується продуктивність використання виробничих потужностей, людського капіталу та залучених ресурсів
3	Капітальні інвестиції X_3	$D(X_3) > D(X_4)$	Більшає фондоозброєність праці, залучені фінансові ресурси спрямовуються на розширення матеріально-виробничої бази країни
4	Обсяг ПІІ X_4	$D(X_4) > 1$	Країна залучає з глобального ринку більшу кількість фінансових ресурсів
5	Частка зайнятих у економіці (від кількості населення віком понад 15 років) X_5	$D(X_5) > 1$	Зростання зайнятості, збільшення людського капіталу

* $D(X_i)$ – темпи зростання показників X_i , % до минулого періоду

Джерело: розроблено автором

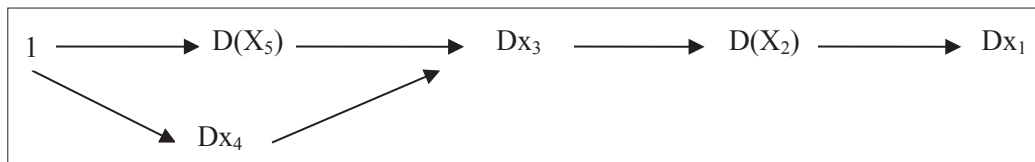

Рис. 2. Граф для оцінки відповідності розвитку соціально-економічної системи національного рівня антикризовій стратегії в умовах глобалізації*:

$D(X_i) \leftarrow D(X_k)$ позначено нерівність $D(X_i) > D(X_k)$

Джерело: розроблено автором

Кількісне значення відповідності розвитку соціально-економічної системи антикризовій стратегії управління розраховується як нормований ступінь подібності між матрицями S [130, с. 23]:

$$S = \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m |F_{ij} - N_{ij}|}{2 \cdot R} \right) \cdot 100\% \quad (1.1)$$

де F_{ij} , N_{ij} – елементи відповідно фактичної та еталонної матриць;

m – загальна кількість показників, обраних для оцінки;

R – кількість елементів еталонної матриці, значення яких відмінне від нуля.

На рис. 2 подано граф, який відповідає ієрархії показників табл. 1.

Якщо $S=100\%$, то розвиток соціально-економічної системи (національної економіки або сис-

теми іншого рангу) відповідає антикризовій стратегії управління. У протилежному випадку ($S=0\%$) динаміка системи повністю не відповідає антикризовій стратегії.

Висновки. Таким чином, в умовах змінного глобалізаційного середовища протидія кризовим явищам має бути спрямована на уникнення та подолання негативних явищ або криз. Виникнення негативних тенденцій чи явищ є об'єктивним наслідком конкуренції, а тому цілком уникнути їх неможливо. Натомість суб'єкти керування соціально-економічними системами мають усвідомити, що для підтримки функціонування та забезпечення розвитку об'єктів управління потрібне конструктивне антикризове управління, яке включатиме в себе розробку алгоритму який дозволить коригувати зміни в соціально-економічних системах, а також забезпечити оптимальну траєкторію їх розвитку як на державному так і на регіональному рівні.

1. Cameron R. *Economic History, Pure and Applied. Journal of Economic History.* 1976. Vol. 36, № 1. P. 32.
2. D'Aveni R. A. *Hypercompetition: Managing the Dynamics of Strategic Maneuvering.* N.Y. : The Free Press, 1994. 294 p.
3. Жаворонков В.О., Жаворонкова Г.В., Жмуденко В.О. *Стратегічне управління регіоном: економічна безпека, планування та розвиток: монографія.* Умань : Сочінський, 2010. 271 с.
4. Куценко В.І., Гаращук О.В. *Соціалізація економіки – шлях до сталого розвитку та високої якості життя. Економіка і управління.* 2011. № 2. С. 25–33.
5. Hunt S.D. *A General Theory of Competition : Resources, Competences, Productivity, Economic Growth.* Thousand Oaks; London; New Delhi : Sage Publications, 2000. 303 p.
6. Романенко В. *Конкурентоспроможність національної економіки: системний підхід. Вісник КНТЕУ.* 2012. № 2. С. 21-28.
7. Фролова Е.Д. *Конкурентоспособность региона в глобальной экономике: геоэкономический поход. Современная конкуренция.* 2009. № 4. С. 75-84.
8. *Global Financial Stability Report.* 2015. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2015/02/>
9. *Антикризова політика в світі та Україні: порівняльна оцінка заходів та економічних ефектів : аналітична доповідь [Електронний ресурс] // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.* 2009. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2009.pdf
10. Сыроеждин И.М. *Совершенствование системы показателей эффективности и качества.* М. : Экономика, 1980. 190 с.

E-mail: olga_hitrova@ukr.net